

Taalachterstand en Taalverwerving

Een programma voor kinderen met een grammaticale en een lexicale achterstand

Trudy de Koning en Liesbeth Schlichting

Samenvatting

Het programma Functionele Imitatie van Taalstructuren (FIT, 1988) heeft een opvolger in Taalachterstand en Taalverwerving (TenT). In dit artikel geven de auteurs een overzicht van het nieuwe programma. Daarnaast geven zij aan dat het programma individueel en in groepjes in het regulier en speciaal onderwijs gebruikt kan worden.

1. Inleiding

Taalachterstand en Taalverwerving (TenT) is een taalprogramma voor kinderen met problemen op het gebied van de morfo-syntactische en lexicale ontwikkeling (de zinsbouw en de woordenschat). Het is een programma voor de expressieve taal. Kinderen leren de aangeboden woorden en zinnen dus actief gebruiken. Met TenT kunnen zinsbouw en woordenschat systematisch geoefend worden volgens een opbouw in moeilijkheidsgraad. Deze opbouw van eenvoudige woorden en korte taaluitingen naar steeds moeilijker woorden en complexere taaluitingen heeft als

basis de volgorde van de normale taalverwerving. De weg van makkelijk naar moeilijk, die normaalspreekende kinderen als vanzelf volgen, blijkt goed bruikbaar in de taaltherapie voor kinderen met taalontwikkelingsstoornissen (Hornsveld & Lakerman, 1990). Met het taalprogramma Functionele Imitatie van Taalstructuren (Schlichting & De Koning, 1988) waarvan TenT een uitgebreide en herziene versie is, is gedurende tien jaar ervaring opgedaan. In TenT zijn ervaringen vanuit de praktijk en nieuwe informatie vanuit wetenschappelijk onderzoek verwerkt.

Taalontwikkelingsvolgorde

a. morfo-syntactische ontwikkeling

Het eerste uitgangspunt van TenT is het volgen van de taalontwikkeling van zich normaal ontwikkelende kinderen. Dit uitgangspunt wordt hoe langer hoe meer algemeen aanvaard (Crystal, 1976; Goorhuis & Schaerlaekens, 1994; Reilly, 1995). In de snelheid waarmee kinderen hun taal verwerken zit een grote variatie (Schlichting, Van Eldik, Lutje Spelberg, Van der Meulen en Van der Meulen, 1995), maar de volgorde waarin kinderen zich syntactische structuren eigen maken, verloopt grotendeels volgens een vast patroon. Het werkwoord staat bijvoorbeeld eerst in de infinitief, zoals in 'auto rijden'.

Daarna gaan kinderen zinnnetjes zeggen in de tegenwoordige tijd enkelvoud: 'die is mooi', 'ik ga die pakken'. Later gebruiken ze de voltooidede tijd: 'ik heb een banaan gehad' en ook het meervoud van de tegenwoordige tijd: 'ze moeten eten' en nog later de verleden tijd: 'die lag daar'.

De volgorde waarin kinderen zich syntactische structuren eigen maken, verloopt grotendeels volgens een vast patroon.

b. lexicale ontwikkeling

Ook voor de ontwikkeling van de woordenschat kan de normale ontwikkelingsvolgorde een leidraad bieden bij het taalleren.

Aan kinderen die nog in de eerste stadia van verwerving zijn, biedt men concrete woorden aan met een eenvoudige woordstructuur. Het woord 'auto' wordt dan ook eerder geleerd dan 'vrachtauto' en 'ziekenauto'.

Terwijl 'raceauto' en 'sportwagen' tot een nog hoger ontwikkelingsniveau behoren. Dit lijkt een logische opbouw van het woordschataanbod.

Doelgroepen

Taal is een systeem; de regels moet je leren. Kinderen met een normale taalaanleg en in een normale taalomgeving leren de regels van de taal vanzelf. Een kind gebruikt uit het taalaanbod wat het op dat moment nodig heeft en wat past bij zijn ontwikkelingsniveau. Op deze wijze bouwt het kind zijn woordenschat en grammatica op. Kinderen met een verminderde taalaanleg of kinderen die door andere oorzaken belemmerd worden in hun taalontwikkeling, zijn onvoldoende in staat de regels van het taalsysteem te doorgronden.

TenT kan toegepast worden bij de volgende doelgroepen:

- a. kinderen met een specifieke taalontwikkelingsstoornis
- b. kinderen met een gehoorstoornis
- c. kinderen die het Nederlands als tweede taal verwerven
- d. kinderen met een algehele ontwikkelingsachterstand

Een kind gebruikt uit het taalaanbod wat het op dat moment nodig heeft en wat past bij zijn ontwikkelingsniveau.

2. Methodiek van Taalachterstand en Taalverwerving

Naast het aanhouden van de taalontwikkelingsvolgorde is een ander belangrijk uitgangspunt van TenT dat

de aan te leren uiting in principe precies zo wordt aangeboden als men van de kinderen terug wil horen. Zodoende horen zij de doeluiting zonder 'ruis' en kan de taalregel verworven worden zonder dat deze uit een geheel 'ontdekt' hoeft te worden. Om de 90 syntactische structuren van TenT te kunnen oefenen zijn er spel-, handelings- en gesprekssituaties (hierna taalspelletjes genoemd) ontworpen. In deze taalspelletjes staat centraal dat de doeluiting moet passen in de semantische kontekst, zodat er sprake is van een functionele taalsituatie.

Werkwijze: samengaan van handelen en spreken

In de taalspelletjes worden spelhandelingen uitgevoerd waarbij herhaling een belangrijke rol speelt. Daarnaast is 'beurtwisseling' een vaste spelregel. De L(eraar) en het K(ind) voeren om de beurt eenzelfde spelhandeling uit. Door de spelhandeling gepaard te laten gaan met een taaluiting die in de spelsituatie past, wordt het actief gebruiken van telkens dezelfde taaluiting mogelijk. Het kind of de kinderen imiteren de aangeboden taaluiting als vanzelfsprekend doordat deze gekoppeld is aan het imiteren van eenzelfde spelhandeling. De leraar heeft zodoende in elke beurt de gelegenheid om de verbale uiting correct aan te bieden.

Dit maakt dat expliciet verbeteren meestal niet nodig is.

Voor het uitvoeren van de taalspelletjes is materiaal nodig. Voor de keuze van het te gebruiken materiaal, is in TenT inspiratie opgedaan vanuit de bijbehorende woordenlijsten. Dat betekent dat het spelmateriaal hoort in de beleavingswereld van jonge kinderen. Omdat kinderen met een taalachterstand veelal de peuterleeftijd zijn gepasseerd, is er vooral gebruik gemaakt van materiaal dat kinderen uit groep 1 en 2 aanspreekt. Doordat in TenT tevens gebruik is gemaakt van Werkplaten, bij elke syntactische structuur is één situatieplaat getekend, is dit materiaal ook voor kinderen ouder dan zes jaar geschikt.

Expliciet verbeteren is meestal niet nodig.

Taalleren in groepjes

Op elke werkbladzijde voor het oefenen van een syntactische structuur staan vier taalspelletjes beschreven. De syntactische structuur wordt dus op vier verschillende manieren aangeboden. De eerste twee taalspelletjes zijn opgezet voor een groepslesje aan drie tot zes kinderen. De kinderen van het groepje hebben ongeveer hetzelfde expressieve taalontwikkelingsniveau (Schlichting e.a. 1994).

Wanneer een kind uit het groepje extra oefenstof nodig heeft, kunnen daarvoor de taalspelletjes die beschreven zijn voor de individuele situatie toegepast worden.

Zoals vermeld is er aan elke werkbladzijde een illustratie toegevoegd. Voor het eerste groepstaalspelletje van de werkbladzijde wordt er van deze illustratie gebruik gemaakt. De illustraties worden werkplaten genoemd, omdat ze dienen als basis voor spelhandelingen. Vaak is er extra materiaal nodig bijvoorbeeld poppetjes of boerderijdieren, of wordt er gebruik gemaakt van de toegevoegde Hulpwerkbladen. Voor het tweede groepstaalspelletje worden soms werkplaten van andere syntactische structuren gebruikt. De groepstaalspelletjes kunnen gemakkelijk geschikt gemaakt worden voor de individuele taalleersituatie.

3. De inhoud van het programma

In TenT worden zes taalniveau's doorlopen van Niveau I met daarin de éénwoorduiting tot en met Niveau VI, waarin de samengestelde zin geleerd wordt. Deze taalniveau's komen overeen met de zes grammaticale ontwikkelingsfasen van de TARSP-taalontwikkelingsschaal (Schlichting, 1993). Naast de toename van de zinscomplexiteit, de uitbreiding in zinsdelen, krijgt de ontwikkeling van woordgroepen, zoals bijvoorbeeld 'lidwoord met zelfstandig naamwoord' specifieke aandacht. Ook de morfologische ontwikkeling wordt op de voet gevolgd.

Aan elk Niveau is een woordenlijst toegevoegd met woorden die op dat niveau in de kindertaal verschijnen.

Niveau I

Op 13 werkbladzijden worden achtereenvolgens 52 éénwoorduitingen behandeld. Voor elk woord is een taalspelletje beschreven waarmee dit woord geoefend kan worden.

De 52 woorden zijn geselecteerd uit de Lexilijst (Schlichting e.a. 1995) en hebben op deze lijst een hoge frequentie, dat wil zeggen dat ze door de meeste kinderen al vroeg gebruikt worden, bijvoorbeeld 'beer', 'hap', 'die', 'koek'. Een enkel woord is opgenomen vanwege de communicatieve waarde in een schoolse setting, zoals 'juf'. Er is een afwisseling in woordsoorten, namelijk: Zelfstandige naamwoorden ('poes'), Werkwoorden ('zitten'), Bijwoorden/Bijvoeglijke naamwoorden ('klaar', 'mooi'), Aanwijzend voornaamwoord ('die') en Vaste Uitdrukkingen ('kijk'). In de volgorde van aanbieden is binnen deze 52 woorden weer een opbouw in moeilijkheidsgraad gehanteerd. Hierbij is naast frequentiegegevens gebruik gemaakt van ervaringen uit de praktijk. Met het ene woord is makkelijker een aantrekkelijk taalspelletje, wat uitlokt tot actieve taal, te maken dan met het andere woord. Hoewel op het eerste Niveau het werken met realistisch materiaal te prefereren is, zijn er werkplaten aanwezig. Een voorbeeld: Op werkplaat 5 zijn verschillende koekjes afgebeeld. De werkplaat wordt tweemaal gekopieerd. Van één kopie worden de koekjes losgeknipt en deze worden op de vaste werk-

plaat neergelegd. De Leerkracht (L) en de kinderen pakken beurtelings een koekje van de werkplaat, zeggend: 'koek'. Als variatie kunnen de papieren koekjes op een bordje gelegd worden. Echte (stukjes) koek verdient natuurlijk de voorkeur zeker bij jonge kinderen.

Op elke werkbladzijde staan onderaan "Extra suggesties voor thuis of in de klas" vermeld. De bedoeling hiervan is dat de kinderen in de spontane situatie de geoefende woorden nog eens extra krijgen aangeboden om generalisatie van het geleerde mogelijk te maken. In Niveau I staan er bij Extra soms andere eenvoudige woorden of wordt er een suggestie gedaan voor het bevorderen van het woordbegrip.

Niveau II

De oefenstof van Niveau II bevat vijf syntactische structuren die uit twee woorduitingen bestaan. Per werkbladzijde wordt één syntactische structuur bijvoorbeeld 'Onderwerp Werkwoord' geoefend in verschillende taalspelletjes: 'auto rijden', 'koe eten', 'pop slapen', 'juf drinken'.

Bij het eerste taalspelletje wordt dan

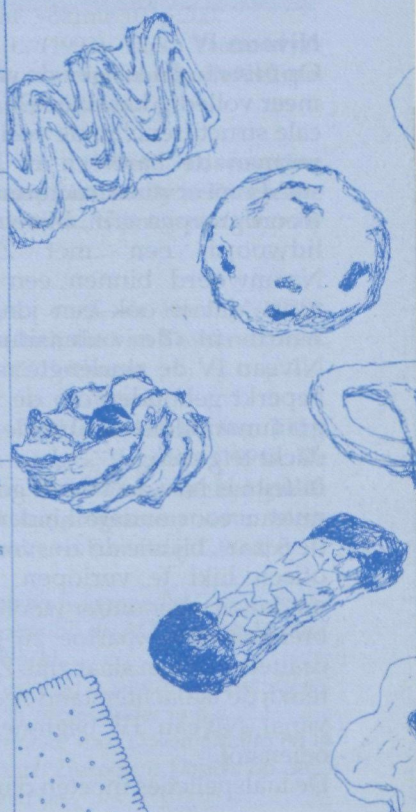
de werkplaat gebruikt met daarbij kleine autootjes.

De methode biedt kinderen met taalverweringsproblemen de syntactische taalregels precies in de ontwikkelingsvolgorde aan. Daarbij lijkt het voor volwassenen soms dat er onvolledige taal wordt aangeleerd. Om tegemoet te komen aan de behoefte van mensen die graag volledige taal aanbieden, staan soms tussen haakjes de woorden die door de volwassene zachtjes toegevoegd kunnen worden: 'juf(gaat)drinken', 'koe(moet)eten'. Het uitlokken van de bedoelde taaluiting bij kinderen staat echter centraal. De kinderen hoeven dus alleen de doelstructuur uit te spreken.

Niveau III

Vanaf Niveau III zijn er naast oefeningen voor de zinsstructuren ook aparte werkbladzijden gewijd aan het leren beheersen van de woordgroepen, de voornaamwoorden en de woordstructuur (vervoeging en verbuiging). Omdat op dit niveau het hulpwerkwoord verschijnt, wordt hier veel aandacht aan besteed. Er is een werkbladzijde met Hulpwerkwoord als zelfstandig werkwoord

Niveau	I	II	III	IV	V	VI
Categorie						
Kleuren			geel, groen rood	blauw paars zwart kleur	roze wit	bruin
Dieren	aap beer poes vogel	eend hond kip koe konijn lam- metje vis	kikker muis	geit giraf haan leeuw olifant papagai pauw schaap uil varken vlieg beest	cavia duif hert kat krokodil kuiken schildpad spin wasp dier	eekhoorn slak slang vlinder wesp wolf
Eten/ drinken	appel banaan brood	koekje thee	koffie melk vlees worst	aardappels boterham chocolade peer yoghurt vla	aardbei appelsap boter broodje chips dropje kauwgom kiwi lolly noot pannenkoek pil(letje) snoep taart eten	chocomel cola pinda pindakaas wortel

gebruikt' (20) en één voor 'Hulpwerkwoord met infinitief' (30). Ook bij 'ontkenning' (24) en 'inversie' (29) neemt het hulpwerkwoord een belangrijke plaats in. Frequentiegegevens van normaalspreekende kinderen hebben de keuze van de woordinhoud bepaald (Schlichting, 1996). Eerst wordt voornamelijk 'moet' gebruikt. Daarna komen 'mag' en 'kan' in combinatie met 'niet': 'kan niet', 'mag niet'. Vervolgens komen 'gaat', 'komt' en 'wil' tot ontwikkeling. In Niveau IV vindt de uitbouw van het gebruik van deze Hulpwerkwoorden plaats tijdens het oefenen van de structuren van dit niveau. De ontwikkelingsvolgorde van de Hulpwerkwoorden door de verschillende niveaus heen is in de Woordenlijsten terug te vinden. De keuze voor een bepaald woord kan de moeilijkheidsgraad van een grammaticale structuur mede beïnvloeden. Individuele variatie is natuurlijk mogelijk. Slechthorende kinderen bijvoorbeeld, spreekt het hulpwerkwoord 'willen' erg aan, doordat de bijbehorende communicatieve functie (een wens uiten) belangrijk is.

Niveau IV is een goed instapniveau voor oudere kinderen (boven de 8 jaar).

Niveau IV

Op Niveau IV krijgen de uitingen een meer volledig karakter. De grammaticale structuren van de vorige niveaus vormen de basis en er komen nu steeds meer zinsstructuren voor met woordgroepen erin, bijvoorbeeld het lidwoord 'een' met Zelfstandig Naamwoord binnen een zinsstructuur: 'dat is ook een jongen'. Toch wordt in de oefensituaties van Niveau IV de zinslengte nog bewust beperkt gehouden om de te oefenen grammaticale structuur de volle aandacht te geven.

In feite is Niveau IV een goed instapniveau voor oudere kinderen (boven de 8 jaar), bij wie de zinsvorming chaotisch lijkt te verlopen. Dit komt omdat zij meer onder woorden willen brengen dan waartoe zij grammaticaal technisch in staat zijn. Zij kunnen, tenzij de taalachterstand zeer groot is, vanaf Niveau IV beginnen met de oefenstof.

De taalspelletjes moeten dan wel aan-

gepast worden aan de belangstellingssfeer. Ook de woordenschat moet op een hoger niveau liggen. De woordenlijsten van TenT voldoen dan niet meer.

Niveau V en VI

De grammaticale ontwikkeling begint nu duidelijk op een hoger peil te komen. De zinnen klinken volwassener 'normaal' in de oren. De ontwikkeling van de samengestelde zin is het kenmerk van de taalontwikkelingsfase VI. In de oefenstof van Niveau VI wordt hier ruim aandacht aan besteed. Voor de 'Voorwerp/Complementsbijzin' zijn bijvoorbeeld twee werkbladzijden samengesteld (78 en 90). De eerste werkbladzijde is qua taalinhoud iets makkelijker dan de tweede. Ook de 'Bijwoordelijke bijzin met 'als'' wordt tweemaal aangeboden (80 en 86).

Instappen in het programma

Voor kinderen die nog weinig taal gebruiken, kan het programma vanaf Niveau I toegepast worden. Voor kinderen die al wel spreken, geldt het zinsniveau van de spontane taal als vertrekpunt voor de behandeling. Men luistert naar de zinnen die kinderen spontaan gebruiken, schat het ontwikkelingsniveau in en begint met de taal oefeningen van het betreffende Niveau. Voor de individuele taaltherapie kan de spontane taal beoordeeld worden met de TARSP-taalanalyseprocedure of de TARSP-screeningsprocedure (Schlichting, 1993). Eventueel kan de Schlichting Test voor Taalproductie gebruikt worden. Van de test voor Zinsontwikkeling corresponderen de items 1 tot en met 14 met de zes taalontwikkelingsfasen van TARSP en dus ook met de zes niveaus van TenT.

Voor het instappen in het programma is het in het algemeen beter op een vorig ontwikkelingsniveau te beginnen. Men kan dan in het begin vooral het automatiseren centraal stellen.

4. De Basiswoordenlijst

De zes woordenlijsten van Niveau I tot en met Niveau VI vormen tezamen een Basiswoordenlijst van 1000 woorden.

De woorden van de verschillende woordenlijsten zijn voor het grootste deel afkomstig uit de samples van de spontane taal van zich normaal ontwikkelende kinderen van 1;0-4;0 jaar uit het TARSP-onderzoek (Schlichting, 1993).

Deze woordenlijsten bevatten woorden die door kinderen in de verschillende taalontwikkelingsfasen actief gebruikt zijn. De Basiswoordenlijst geeft dus een opeenvolging van de ontwikkeling van de actieve woordenschat.

Aanvullend zijn de woorden uit de Lexilijst opgenomen die nog niet voorkwamen.

Het uitgangspunt van TenT is dat kinderen die deze Basiswoordenlijst beheersen, een goede start kunnen maken in groep 1 van het basisonderwijs.

Doordat de woorden geselecteerd zijn uit samples die opgenomen zijn in de huiselijke sfeer, ontbreken er woorden die wel in deze fasen van de taalontwikkeling thuishoren. Daarom is voor een aanvulling op de woordenlijsten van Niveau V en VI gebruik gemaakt van de Woordenlijst 4;0 tot 6;0 jarigen (Damhuis, De Gloppe, Boers en Kienstra, 1992). Er is gekeken naar de woorden waarvan de meeste leerkrachten vinden dat kinderen die productief moeten kunnen gebruiken aan het begin van groep 1, dus als de kinderen net vier jaar zijn. Het uitgangspunt van TenT is dat kinderen die deze Basiswoordenlijst beheersen, een goede start kunnen maken in groep 1 van het basisonderwijs. Voor kinderen die het Nederlands als tweede taal verwerpen en van wie bekend is dat de Nederlandse woordenschat veelal beperkt is, kan deze lijst dan ook zeer bruikbaar zijn.

Hoe is de Basiswoordenlijst te gebruiken?

a. Woorden in een syntactische context

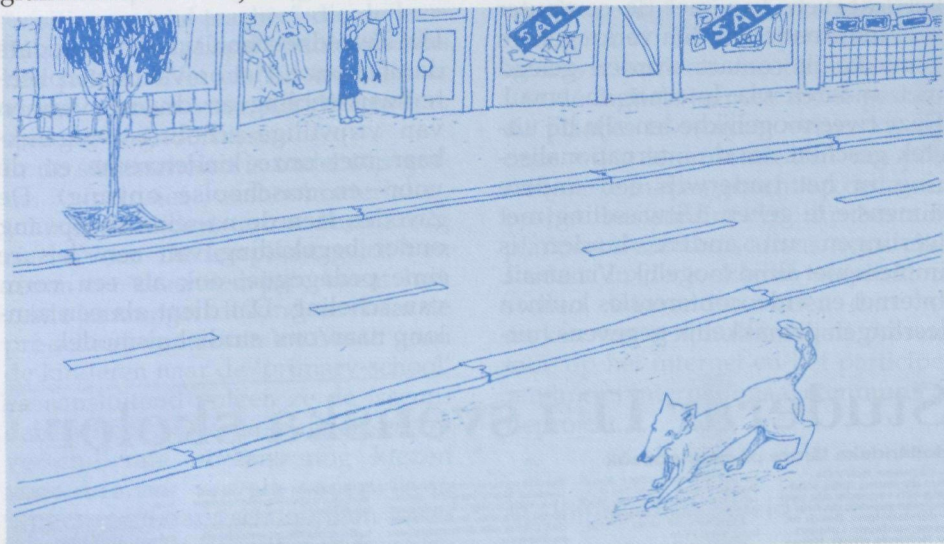
Bij het samenstellen van de taalspelletjes van TenT zijn de woorden gebruikt die op het betreffende Niveau in de kindertaal verschijnen. Bij het aanleren van de grammaticale

structuren is dus nauwgezet rekening gehouden met de volgorde van de verwerving van de woordenschat. Soms is het goed om bij voorkeur de woorden van een vorig ontwikkelingsniveau te kiezen bij het aanleren van nieuwe syntactische structuren.

Voor het inslijpen van woordbetekenissen is het belangrijk om woorden in een syntactische context te plaatsen.

Bijvoorbeeld het woord 'eend' komt voor in de woordenlijst nvan Niveau II. Op Niveau III is dit woord bekend en kan het gebruikt worden in de nieuwe uiting "eend brood eten" (nr.19).

Voor deze manier van werken is in TenT vaak gekozen. De lexicale inhoud is dan eenvoudig en de aandacht kan volledig uitgaan naar de grammaticaliteit. Bij het automatiseren

werkplaat 17 / auto (gaat) rijden

ren van de syntactische structuren kan de woordinhoud moeilijker gemaakt worden.

Omgekeerd kan bij het aanleren van nieuwe woorden gebruik gemaakt worden van syntactische structuren die reeds beheerst worden. Op deze manier ligt het accent op de lexicale inhoud.

Voor het inslijpen van woordbetekenissen is het bovendien belangrijk om woorden in een syntactische context te plaatsen. De woordbetekenis hangt vaak af van de zinscontext; bijvoorbeeld: "cola met prik" en "een prik doet zeer".

b.Woorden in een semantische context

Voor het activeren van het woordgebruik wordt vaak gekozen voor een thematische aanpak. Men gaat ervan uit dat het vormen van lexicaal-semantic velden in de hersenen van groot belang is voor het actief kunnen gebruiken van taal (Ellis & Young, 1988). Bij het werken met thema's kan via de woordenlijsten een volgorde van aanbieden samengesteld worden. In het leren van dierenamen is kennelijk een opbouw in moeilijkheidsgraad aanwezig. Hierbij moet nadrukkelijk aangetekend worden dat het eigen sensomotorisch ervaren bij de verwerving van woorden een zeer belangrijke rol speelt. Kinderen moeten iets kunnen pakken, het kunnen voelen en bewegen erbij kunnen ervaren (knuffel-aap/beer). Het emotioneel beleven is daarbij van groot belang. Om de productiekans te vergroten is het nood-

zakelijk om woorden in verschillende semantische contexten aan te bieden. Het woord 'dezelfde' kan bijvoorbeeld worden aangeboden bij twee dezelfde autootjes, twee dezelfde kleuren, en bij een echte schelp en een schelp in een boekje. Tevens is het herhaald aanbieden noodzakelijk om woorden in het geheugen in te bedden (Kompier, 1995).

Zowel herhaling als het aanbieden van de woorden in verschillende situaties is dus van belang bij het woordenschatonderwijs.

Literatuur

Crystal, D., P.Fletcher en M. Garman (1976). *The grammatical analysis of language disabilities*. London: Edward Arnold.

Damhuis, R., K. de Gloppe, M.Boers en M. Kienstra (1992). *Woordenlijst voor 4-tot 6 jarigen*. Projectbureau OVB Rotterdam.

Ellis, A.W.& A.W. Young (1988) *Human Cognitive Neuropsychology*. Hove, London: Lawrence Erlbaum Associates.

Goorhuis, S.M. en A.M. Schaerlae-kens (1994) *Handboek Taalontwikkeling, Taalpathologie en Taaltherapie*. Utrecht: De Tijdstroom.

Hornsveld, M. en J.Lakerman (1990). *De FIT in de praktijk getoetst*. Logopedie en Foniatrie, 5, 160-165.

Kompier, R. (1995). *Drie maal woord-waarde: een methodoek voor taalstimulering in kindercentra*. Utrecht: Stichting Welzijnpublicaties.

Reilly, J. (1995). *Frog, where are you?* Narratives from atypical populations. Abstracts of the Biennial Meeting for the Society for Research in Child

Development, Volume 10, p.200.

Schlichting, L. (1993). *Tarsp Taalanalyse Remediëring en Screening Procedure*. Lisse: Swets & Zeitlinger.

Schlichting, L. (1996). *Discovering Syntax: An empirical study in Dutch language acquisition*. Nijmegen University Press.

Schlichting, L. en T. de Koning (1988). *Functionele Imitatie van Taalstructuren*. Lisse: Swets & Zeitlinger.

Schlichting, J.E.P.T., G. de Koning, J.H.J. Lindeboom en L.G. Vogelaar (1994). *De Taalgroepjes: Raamwerk voor een gedifferentieerd taalprogramma voor kleuters*. Logopedie en Foniatrie, 1, 20-26.

Trudy de Koning is logopedist. Zij is werkzaam bij de ACC Bertha Muller School in Utrecht
Liesbeth Schlichting is psycholinguïst. Zij is werkzaam als projectleider in het Christelijk Instituut voor Doven Effatha en in het Academisch Ziekenhuis Utrecht op de afdeling Foniatrie.